

Haris Dubravac

Prisutnost i tumačenje kur'anskih stavaka u Suhravardījevom djelu *Hikmetul-işrāk*

UDK 28-23 : 28-852.5

Sažetak

Ovaj rad rasvjetljava prisutnost i filozofske interpretacije kur'anskih stavaka u Suhravardījevom poznatom djelu *Hikmetul-işrāk*, posredno ukazujući na odnos islamske filozofije prema islamskoj Objavi. Primjetno je da je ovaj aspekt Suhravardījeve filozofije u sjeni drugih filozofskih rasprava, što nas je opredijelilo za pisanje ovog članka uz korištenje povijesne i hermeneutičke metode. Na početku smo naveli kratku Suhravardījevu biografiju, uz nešto širi popis literature o njemu na bosanskom jeziku, prikazali odnos Kur'ana i islamske filozofije, odnosno Suhravardija, a zatim njegove interpretacije kur'anskih ulomaka redosljedom koji je ustanovljen u spomenutom djelu. Na dva mjesta prikazan je direktni utjecaj kur'anskih mudrosti na spoznaje islamske filozofije o Božijem Znanju i eshatologiji. Interesantno je da će Suhravardī posegnuti za citiranjem kur'anskih riječi da pokaže kako je Platonovo uvjerenje blisko islamskome naučavanju, kao i za kur'anskim pojmovljem u govoru o mističkoj potrazi. Zaključno, Suhravardī citira, partikularno, dvadeset i tri ajeta, a tumači ih njemu omiljenom *te'vīl* metodom, razvijajući višeslojne interpretacije koje će trajno oblikovati drugu od tri glavne filozofske škole u krilu islamske filozofije.

Ključne riječi: kur'anski stavci, Suhravardī, *Hikmetul-işrāk*, islamska filozofija, *te'vīl*

Uvod

Seyyed Hossein Nasr u uvodu *Historije islamske filozofije*, koju je priredio zajedno s Oliverom Leamanom, navodi da se u razmišljanju o historiji islamske filozofije i njenom odnosu

¹ Urdni Suhrevardijev učenik i prevodilac djela *Hikmetul-İsrāk* na francuski jezik Henry Corbin češće je uvodio pojam *teozofija*, radije nego *filozofija*. Postoji djelimično opravdan argument da je u skorašnjim vremenima pojam *teozofija* dobio pejorativne konotacije u evropskim jezicima, posebno engleskom, i da se počeo pridruživati okultizmu i pseudoezoterizmu. Upotreba pojma *teozofija* u svrhu povrata prijašnjeg shvaćanja pojma *hikmet* temelji se na starijem i vremenski značenitom značenju ovog pojma u evropskoj intelektualnoj historiji, što se dovodi u vezu s izvjesnim ličnostima, kakav je i Jakub Böhme, a ne kao pojam koji su počeli koristiti u kasnom devetnaestom stoljeću neki britanski okultisti. Vidjeti tekst koji, zajedno s Nasrovom studijom *Kur'an i hadis kao izvor i inspiracija islamskoj filozofiji* (s engleskog preveo: Nevad Kahteran, "Glasnik Rijaseta islamske zajednice", LIX, br. 11–12, 1997, str. 1165–1181.), čini uvodni dio *Historije islamske filozofije*, koja, nažalost, nije prevedena na bosanski jezik: Seyyed Hossein Nasr, *Značenje i koncept filozofije u islamu*, s engleskog preveo: Nevad Kahteran, "Glasnik Rijaseta islamske zajednice", LX, br. 1–2, 1998, str. 83. Mi ćemo u ovom radu radije koristiti pojam *filozofija* iz mnogobrojnih razloga, a jedan od najvažnijih jeste intencija ovog rada koja ide za tim da predstavi približavanje islamske filozofije a ne teozofije Kur'anu, kroz prizmu Suhrevardijevog djela *Hikmetul-İsrāk*. Također, time ćemo blagim potezom odbiti orijentalističke akrobacije kako je islamska filozofija potonula s Ibn Rušdom, da nakon njega nema *filozofije*, već je u pitanju *teozofija*. Ibn Rušd također koristi riječ *hikmet* za *filozofiju*.

² Šihābu'd-dīn Jahja ibn Ḥabeš ibn Emīrek Suhrevardi el-Makṭūl, poznat i kao učitelj *iluminacije* (*šejhu'l-İsrāk*), rođio se 1153. godine u selu Suhrevardu u blizini današnjeg iranskog grada Zendžana. On je, izvjesno, među najmisterioznijim ličnostima i, jednovremeno, najvećim baštinicima islamskog gnosticizma / islamske ezoterijske misli. Osnivač je druge filozofske škole u krilu intelektualne baštine muslimana. Njegov život i njegova smrt u literaturi su obilježeni kao događaji vrhunske tajnovitosti.

Prvo školovanje završio je u gradu Meragi. Poslije početnog školovanja, Suhrevardi je otišao u Isfahan, koji je tada bio najznačajnije naučno središte u Iranu, gdje je nastavio školovanje i upotpunio svoje obrazovanje. Pošto je završio formalno školovanje, Suhrevardi je započeo putovanja po Iranu. Posjetio je i upoznao mnoge tesavufske šejhove koji su ga neobično mnogo privlačili i nadahnjivali. Ustvari, u toj životnoj fazi on je krenuo putem tesavufu i mnoge trenutke prove je invocirajući i meditirajući u duhovnoj povučenosti. Njegova putovanja postepeno postaju sve dalja, te stiže u Anadoliju i Siriju. Suhrevardi, koga su neobično snažno očarali pejzaži toga kraja, sa zadovoljstvom je prihvatio poziv Melika Zahiru te je ostao na njegovom dvoru u Halepu. Međutim, njegov otvoreni i neposredni način razgovora i neoprezni stil izlaganja ezoterijskih doktrina pred svakom vrstom auditorija, zatim njegova izvanredna inteligencija koja mu je omogućavala da u debatama

prema islamskoj Objavi može primijetiti kretanje ka bližoj vezi filozofije¹ s Kur'anom, pa su tako, naprimjer, el-Fārābī i Ibn Sinā rijetko direktno citirali Kur'an u svojim filozofskim djelima, za razliku od Suhrevardija² u čijim filozofskim

nadvladava svoje oponente te, najzad, njegova upućenost u filozofiju i tesavuf bili su faktori koji su zajedno doprinijeli da je stekao veliki broj neprijatelja, posebno među egzoterijskim učenjacima. Na koncu su ga optužili da zagovara učenja koja su protivna propisima vjere i zatražili od Melik Zahiru da ga pogubi. Kada je Melik Zahir odbacio njihov zahtjev, oni su se obratili direktno Šalahu'd-din Ejjubiju. To je bilo vrijeme kada je Šalahu'd-din tek bio povratio Siriju od krstaša. Da bi održao svoj autoritet u Siriji, bila mu je potrebna podrška vjerskih prvaka, pa je zbog toga pustio pred njihovim zahtjevom. Time je Melik Zahir bio izložen pritisku vjerskih prvaka koji su bili protiv mladog mudraca – filozofa. Suhrevardi je bačen u tamnicu u kojoj je umro 1191. godine. Na koji način je umoren, ostalo je nepoznato. U povijesti sufijske literature ostao je poznat po pridjevku *el-makṭūl* (umoreni), *šejh*, *šebid* (mučenik). Najviše podataka iz njegova života nalazimo u djelu njegovog učenika Šehrezürija.

Suhrevardi je bio veoma osebjuna ličnost. Nikada se nije osvrtao na svijet koji ga se nije ticao. Premalo je vodio računa o jelu i odijevanju i nije se nosio istaknutim položajima. Katkada je nosio ogrtač i dugu crvenu kapu; ponekad je oblačio iskrpljeni kaput sa zamotuljkom na glavi, a ponekad se odijevao kao sufije. Izraz njegova lica bio je upečatljiv svim savremenima: raščupane kose, lijepe brade i prodornih očiju, ostao je u dubokom sjećanju svih koji su ga znali, kao i zbog britka uma. Uobičavao je postiti, dugo noću bdjeti i meditirati o višnjim kraljevstvima. Izbjegavao je uglađene ljude, ljude željne slave i ovosvjetskog prestiža. Bio je veoma šutljiv, obuzet vlastitim duhovnim i moralnim samousavršavanjem. Veoma je volio *semā'* i duhovnu muziku. Povremeno je izvodio čudesa (*kerāmāt*) i nesvakidašnje simboličke geste.

Uprkos činjenici da je kratko živio, Suhrevardi je napisao oko pedeset djela na arapskom i perzijskom jeziku od kojih je većina sačuvana. Ova djela pisana su izvrsnim stilom i imaju veliku književnu vrijednost. Djela na perzijskom jeziku smatraju se vrhunskim dometima umjetničke proze na perzijskom jeziku i kasnije su služila kao uzorci narativne i filozofske proze.

Suhrevardi je podjednako značajan kako za povijest *fel-sefe / filozofije* tako i za povijest tesavufu. Bit njegova učenja moguće je svesti na pokušaj da se skupini njegova duhovnog iskustva ili ekstatičke vizije ukaže na put spoznaje Svijeta čistih svjetlosti. Tako bi *İsrākī* škola bila više *mistički intelektualizam* nego *misticizam*.

Imajući u vidu ograničenost prostora po samom naslovu teme, za šire informacije o Suhrevardiju nudimo čitaocu literaturu na bosanskom jeziku iz koje smo i crpili podatke za ovu kratku biografiju: Cyril Glasse, *Enciklopedija islama*, s engleskog preveo: Fikret Pašanović, Libris, Sarajevo, 2006, str. 537; Fazlur Rahman, *Dub islama*, s engleskog preveo: Andrija Grosberger, Jugoslavija, Beograd, 1983, str. 178–183; Hasan Džilo, Šihabuddin *Jahja Suhrevardi*, "Zbornik radova Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu", br. 2,

djelima postoje mnogi citati iz Kur'ana. Imajući u vidu ovu Nasrovu konstataciju, a s obzirom na to da je Suhrevardijevo djelo *Orijentalna mudrost – teozofija svjetlosti*³ (dalje: *Orijentalna mudrost*), odnosno *Hikmetul-išrāk*, koje je napisao na arapskom jeziku, među najznačajnijim u *išrākī* filozofskoj školi, odlučili smo napisati tekst koji će rasvijetliti Suhrevardijeve filozofske interpretacije kur'anskih ulomaka redosljedom koji je uspostavljen u spomenutom djelu.

Drugi razlog koji nas navodi na pisanje o navedenoj temi jeste uviđanje da se u izučavanju ovog Suhrevardijevog djela mnogo češće osvrće na, primjerice, njegovo pobijanje peripatetičke logike i filozofije, primarnost esencije nad egzistencijom, njegove mističke vizije, negoli na tumačenje kur'anskih ajeta, pogotovo u literaturi na bosanskom jeziku, što dodatno jača našu spoznaju da ovaj aspekt njegovog djela nije adekvatno rasvijetljen. U ovom radu će se, ustvari, posredno približiti kur'anski utjecaj na spoznaje islamske filozofije. Posebno smo se usredsredili na pitanje transmigracije / reinkarnacije / metempsihoze / *tenāsūha* / *nakla*, na mjestu gdje Suhrevardi navodi kur'anske stavke koje su koristili zagovornici *nakla*.

Kur'an i islamska filozofija

Prije samoga usmjeravanja na prisutnost i interpretaciju kur'anskih stavaka u djelu *Hikmetul-išrāk*, navest ćemo neke glavne smjernice o odnosu Kur'ana i islamske filozofije. Činjenica

1987, str. 225–235; Henry Corbin, *Historija islamske filozofije*, drugo izdanje, s francuskog preveli: Nerkez Smailagić i Tarik Haverić, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987, tom I–II, str. 182–196; cijeli svezak II koji je posvećen Suhrevardiju i perzijskim neoplatonistima: Henry Corbin, *Islam u Iranu*, s francuskog preveo: Rešid Hafizović, Bemust, Sarajevo, 2001.; Seyyed Hossein Nasr, Šihāb al-Dīn Suhrawardī Maqtūl, u: M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, s engleskog preveo: Hasan Sušić, August Cesarec, Zagreb, 1988, tom I, str. 382–405; Muhamed Mrahorović, *Filozofijska razmeđa islamske duhovnosti*, El-Kalem, Sarajevo, 2001, str. 96–114; Nerkez Smailagić, *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 567; Rešid Hafizović, *Temeljni tokovi sufizma*, Bemust, Sarajevo, 1999, str. 177–210; Sejjid Husein Nasr, *Vodič mladom muslimanu u modernom svijetu*, s engleskog prevela: Aida Abadžić-Hodžić, Ljiljan, Sarajevo, 1998, str. 108–109; Sejjid Husein Nasr, *Tri muslimanska mudraca: Ibn Sina – Suhrawardī – Ibn Arabī*, s perzijskog preveo: Bećir Džaka, El-Kalem, Sarajevo, 1991, str. 67–105, a opširne bilješke u istom djelu: str. 173–183; pogovor Rešida Hafizovića

da su postojali islamski filozofi koji su napisali komentare Kur'ana pokazuje važnost islamske Objave, a posebno njenog ezoterijskog razumijevanja kao izvora inspiracije za islamsku filozofiju. Upravo na ovo direktno se naslanja često postavljano pitanje o odnosu između vjere i razuma u islamskoj filozofiji. Osim toga, izvan pitanja odnosa vjere i razuma, ezoterijska tendencija u islamskoj filozofiji najbolje se otkriva proučavanjem ezoterijskih komentara Kur'ana koje su napisali islamski filozofi. Takvi komentari, međutim, trebaju biti vrednovani po njihovom kvalitetu i značaju samog njihovog postojanja, jer nije riječ o komentarima ogromnog opsega.⁴

Ako bismo se oslonili na izvorna načela i početne tačke islamske filozofije, te je na taj način promatrali iznutra, primijetili bismo da Božija objava ima ključni i središnji značaj u poimanju suštine islamske filozofije, kao i u objektivnijem raspoznavanju toka njenog razvoja u islamskome društvu. Pozivajući se na Kur'an kao na originalan i vjerodostojan izvor Božije objave, skoro svi vjerujući muslimani tvrde da islam sačinjava širok spektar doktrina koje su potrebne za uspostavljanje blaženstva i smirenosti svakog muslimana. Površinskim pregledom tema koje se spominju u Kur'anu, uočavamo značajno prisustvo sadržaja koji odišu aromom filozofskih doktrina, kao što su: istina, čovjek, život i smrt, moral, odgoj, porodica, društvo, svijet i historija narodâ.⁵

Kada se imaju u vidu ozbiljni kapaciteti prisutni u filozofskim sadržajima islamskih izvora

djelu: Shaykh Shihabuddin Suhrawardi, *Orijentalna mudrost – teozofija svjetlosti*, s arapskog preveo: Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2011, str. 257–282; Tehran Halilović, Seid Halilović, Muamer Halilović, *Kratka istorija islamske filozofije*, Centar za religijske nauke Kom, Beograd, 2014, str. 95–126.

³ Shaykh Shihabuddin Suhrawardi, *Orijentalna mudrost – teozofija svjetlosti*, s arapskog preveo: Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2011. Rešid Hafizović ima u vidu bivalentno značenje termina *išrāk*, koji se vezuje za Istok / Orijent, ali i za svijet svjetlosti, prosvjetljenja, iluminacije, a o prijevodu pojma *hikmet* vidjeti prvu bilješku, pa je, skladno tome, u ovom obliku prijevod naslova Suhrevardijevog impozantnog djela. Napominjemo da ćemo u nastavku koristiti Hafizovićeve prijevode kur'anskih ajeta, kako su prevedeni u prijevodu ovog djela.

⁴ Usp. Abdurrahman Habil, *Traditional Esoteric Commentaries on the Quran*, u: Seyyed Hossein Nasr (ed.), *Islamic Spirituality: Foundations*, Vol. 48, Routledge, London, 2007.

⁵ Usp. T. Halilović, S. Halilović, M. Halilović, *Ibid.*, str. 7.

poput kur'anskog teksta, neće se učiniti potpuno uvjerljivim negiranje islamskog porijekla filozofske misli u islamu. Svi islamski filozofi, odnosno *hākimi* – kako bi oni sami rekli – od el-Kindija pa sve do današnjih istaknutih autoriteta, živjeli su i istraživali u ambijentu u kojem kur'anska zbilja i predaje Božijeg vjerovjesnika bivaju dominantni u svim epistemičkim horizontima. Islamska objava zapravo je proizvela novi filozofski sistem u islamu. Filozofija ne predstavlja jedini način da dođemo do odgovora na filozofska pitanja koja su po svojoj prirodi univerzalna i metafizička. Religija kao ontologija zasnovana na Božijoj objavi i gnoza kao intuitivna ontologija također nude čovjeku rješenja za njegove filozofske nedoumice – rješenja koja nisu nužno formulirana prema filozofskim normama i metodama. Muslimanski filozof uvjeren je u istinitost kur'anskog teksta i vjeruje da religija nudi sazajnna rješenja za mnoga njegova pitanja, između ostalih i filozofska. Drugim riječima, prije nego se muslimanski filozof počne baviti filozofijom i koristiti racionalnu metodologiju, on već posjeduje jedan za njega izvjestan opis istine koji je prisutan u religijskim izvorima. Upravo to predstavlja religijsku ontologiju. Otuda, bilo bi neopravdano ako bi muslimanski filozof s ovom sazajnom pozadinom ostao ravnodušan prema istini koju je upoznao u pouzdanim i izvjesnim izvorima onda kada bi se počeo baviti filozofskim pitanjima racionalnom metodom.⁶

Suhravardi i Kur'an

Ne može se smetnuti s uma činjenica da sama islamska učenja predstavljaju jedan od najosnovnijih izvora Suhravardijevog intelektualno-intuitivnog naslijeđa. Vjerska učenja u islamu nipošto nisu ograničena na vrijednosne sudove, vjer zakonodavne norme i, eventualno, savjete o čovjekovom duhovnom usavršavanju. Pored svega toga, islam sadrži nepresušiv okean doktrinarnog bogatstva u domenu metafizičkih i ontoloških sudova o realnostima univerzuma. Kur'anski sveti tekst i predaje nude izobilna, detaljna, refinjena

i neposredna objašnjenja o univerzalnim stanjima postojanja, o stupnjevima raznih svjetova i o mnogobrojnim višim stvarnostima. Na temeljima takvog svetog naslijeđa islama Suhravardi je definirao glavne smjernice svog filozofskog sistema. Drugačije kazano, najsnažniju inspiraciju za unapređenje islamske filozofije u okviru nove filozofske iluminativne baštine on je našao upravo u dubokim učenjima Kur'ana i u ostalim islamskim predajama. Također, *Učitelj iluminacije* brižljivo je želio pokazati kako su svi rezultati njegove iluminativne filozofije potpuno usklađeni s učenjima islama. To nije bilo lahko dokazati. Naime, jednostavno je tvrditi da je iluminativna škola filozofije nastala kao rezultat inspiracije koju je Suhravardi dobio meditirajući o sazajnim sadržajima vjerskih učenja, ali nikako nije bilo jednostavno prikazati usaglašenost između njegove filozofije i učenja islama. Ovaj drugi proces zahtijeva sasvim ekspertski pristup obuhvatnom analiziranju teksta Kur'ana i predaja.

Na brojnim mjestima u svojim spisima Suhravardi se zbog toga prihvaća zahtjevne uloge egzgeta koji nam izlaže posebne okvire sasvim privlačne metodologije tumačenja vjerskih tekstova. U mnogo navrata, on tumači određena vjerska učenja koja, prema njegovom mišljenju, utvrđuju principe njegove iluminativne metodologije i svjetlosne metafizike, njegovih studija o suštini čovjekove duše, mudrosti srca, te o čistim idejama i imaginalnom svijetu. Štaviše, Suhravardi je s tom nakanom ispisao neke svoje poslanice, kao što je *el-Elvāh el-Imādijje*. U tom kratkom djelu on govori o dva osnovna temelja islamskoga vjerovanja, to jeste o monoteističkom početku i eshatološkom kraju. Iako je riječ o filozofskom djelu, Suhravardi u toj poslanici izbjegava koristiti nejasne filozofske termine u želji da što široj čitačkoj publici ponudi donekle jednostavniji tekst. Na samom početku on ističe da će sve filozofske studije najprije pojasniti u okviru filozofskih demonstracija, a zatim nužno citirati i protumačiti više kur'anskih stavaka koji potvrđuju sadržaj tih studija.⁷ Dakle, Suhravardi se neposredno bavio tumačenjem Kur'ana u okviru srastanja filozofije

⁶ Usp. Ibid., str. 15–16. Opširnije, vidjeti: H. Corbin, Ibid., str. 13–24; M. M. Sharif, *Filozofijska učenja Qur'ana*, u: M. M. Sharif, Ibid., str. 159–176; Tehran Halilović,

Originalnost islamske filozofije, Kom, Vol. I, 1, 2012, str. 1–17.

⁷ Usp. T. Halilović, S. Halilović, M. Halilović, Ibid., str. 124–125.

i interpretacija Kur'ana. On je tražio potporu u Kur'anu za svoje ideje, citirajući kur'anske stavke u kontekstu svojih filozofskih diskusija. Pored toga što posjeduju značaj same po sebi, ove reference na kur'anske ulomke očito uključuju hermeneutičke interpretacije Svetoga teksta.⁸

Može se vidjeti veće interesovanje za filozofskim tumačenjem Kur'ana u školi iluminacije, čiji se osnivač, Suhrawardi, okrenuo Kur'anu više nego bilo koji od njegovih prethodnika ili savremenika u filozofiji. Gotovo sva Suhrawardijeva djela navode kur'anske stavke, nakon čega ih on tumači. Ovo se posebno odnosi na spomenuto djelo *el-Elvāh el-'Imādiyye*, koje je, zapravo, samo po sebi tumačenje Kur'ana.⁹ Prvi Suhrawardijev komentator, Šemsu'd-dīn Šehrezūrī (u. nakon 687/1288), također spominje Suhrawardijevo djelo pod naslovom *Tefsīru'l-Kur'ān (Komentar Kur'ana)*, koje je, međutim, izgubljeno. Isto tako, primjetno je da Suhrawardi koristi specifične kur'anske pojmove za neke od najvažnijih ideja izraženih u njegovim djelima. Pojam kao što je *nūr* (svjetlo), a kojeg koristi kao središnji koncept iluminacijske filozofije, neposredno upućuje na kur'ansku upotrebu ovoga pojma. On, također, koristi kur'anski pojam *gasak* "tama", pod čime prvi put u islamskoj filozofiji podrazumijeva fizičko tijelo.¹⁰

Kur'anski ulomci u ogledalu *Hikmetul-išrāka*

Prvi kur'anski stavak koji spominje Suhrawardi u svom uvodniku vezan je za znanje. On kaže da se znanje ne zaustavlja pred samo jednim narodom, tako da je poslije njega zatvorena kapija *melekūta* i da su ostala pokoljenja lišena mogućnosti da i ona od tog znanja štošta prime. To zapravo nije moguće. Darovatelj znanja (*vāhibu'l-'ilm*) jeste

Onaj koji je ...na obzorju jasnom i, kada je u pitanju objava *Tajanstva*, On nije škrt (LXXXI, 23–24).¹¹ Kutbu'd-dīn Širāzī kaže da je *vāhibu'l-'ilm* aktivni intelekt.¹² Prema Suhrawardiju, najopakije doba za jedno pokoljenje jeste ono u kojemu se smota prostirka duhovnoga pregnuća i prekine potraga za duhovnim promišljanjem, zaključa kapija unutarnjeg usredotočenja i zapriječi put duhovnoga zrenja,¹³ upravo imajući na umu da *On nije škrt* u darivanju znanja, pa je, skladno tome, ogroman nedostatak propustiti duhovne blagodati koje nam stoje na raspolaganju.

Nadalje, Suhrawardi tvrdi da se svaka egzistencija pojavljuje u paru, dijeleći se na svjetlosnu i tmastu, na ljubav i gospodarenje, na moć gospodarenja primjerenu gospodarenju nad onim što je niže egzistencijalne razine i moć pokornosti primjerene ljubavi iskušavane u suodnosu s onim što je uzvišenije egzistencijalne razine. Upravo nakon ove tvrdnje navodi ulomak koji kaže: *I od svega po par stvaramo da biste vi razmislili* (LI, 49).¹⁴ Odmah na sljedećoj stranici razviđa Božije znanje prema načelu *išrāki* naučavanja i kaže da se Svjetlo nad svjetlima očituje samo Sebi, a i da se sve drugo Njemu očituje. *Njemu ne može ništa, ni trunčica jedna ni na nebesima ni na Zemlji, izmaći...* (XXXIV, 2), jer ništa od Njega nije zaklonjeno. Prema tome, Njegovo znanje i vizija jedno su te isto, kao što su to i Njegova svjetlost i moć, budući da se svjetlo isijava snagom Njegove esencije.¹⁵ Na ovom mjestu može doći do izražaja tvrdnja S. H. Nasra da pitanje Božijeg znanja pojedinosti ulazi u islamsku filozofiju direktno iz kur'anskog naglašavanja Božijeg znanja svih stvari, što je dokazano u brojnim ajetima. Ovo islamsko postojano insistiranje na Božijem sveznanju bilo je upravo takvo da se pitanje Božije spoznaje svijeta postavljalo u središte zanimanja islamskih filozofa i potaklo islamsku filozofiju da razvije sveobuhvatne filozofske teorije,

⁸ Usp. A. Habil, *Ibid.*, u: S. H. Nasr (ed.), *Ibid.*

⁹ Postoji antologija Suhrawardijevih komentara na različite ulomke Kur'ana i njihovih interpretacija koju je uredio Simā Sādāt Nūrbaḥš pod naslovom *Ajet-i išrāk: tefsīr-ve te'vīl-i ājāt-i Kur'ān-i kerīm der āsār-i Suhrawardī* (Mihr Nijūšā, Tehran, 1386/2007). Vidjeti: Muṣṭafā Muḥakkīk Dāmād, *The Quran and Schools of Islamic Theology and Philosophy*, translated by Seyyed Hossein Nasr, u: Seyyed Hossein Nasr Et Al. (eds.), *The Study Quran: A New Translation and Commentary*, Harper One, San Francisco, 2015, pp. 1732–1733, fn. 58.

¹⁰ Opširnije vidjeti: M. M. Dāmād, *Ibid.*, u: S. H. Nasr Et Al. (eds.), *Ibid.*, pp. 1732–1733.

¹¹ Usp. Suhrawardi, *Ibid.*, str. 16.

¹² Suhrawardi, *The Philosophy of Illumination*, English Translation, Notes, Commentary, and Introduction by John Walbridge and Hossein Ziai, Brigham Young University Press, Provo, Utah, 1999, p. 169, fn. 3 (Suhrawardi's Introduction).

¹³ Suhrawardi, *Orijentalna mudrost – teozofija svjetlosti*, str. 16.

¹⁴ *Ibid.*, str. 168.

¹⁵ *Ibid.*, str. 169.

potpuno odvojene od filozofske perspektive grčko-aleksandrijskog starog vijeka.¹⁶

Zanimljivo je kako Suhrawardi čak i svoje distanciranje od peripatetičkog učenja objašnjava dijelom kur'anskog stavka. Ovdje ćemo ga citirati: "Pisac ovih redaka bio je žestoki branitelj peripatetičkog puta, poričući ove stvari, jer je iskazivao snažnu naklonost prema peripatetičkom učenju. I zadržao bi se na tom putu *da nije vidio dokaz svoga Gospodara*" (XII, 24).¹⁷ Što se tiče izraza "poričući ove stvari", riječ je o poricanju da postoji više od deset nematerijalnih intelekata – ili, drugim riječima, da egzistiraju platonske forme.¹⁸

Skrećući pažnju na Platona i njegove učenike, po Suhrawardijevom mišljenju, Platonovo uvjerenje i uvjerenje učitelja kontemplacije nije sazdan na retoričkim dokazima, već na izravnom motrenju svjetlosnih sfera. On u ovom kontekstu navodi da su svjetlosne sfere koje je Platon vidio ista ona najuzvišenija nebesa koja će kontemplirati neki ljudi u času svoga proživljenja (*Kijām*) *na Dan kada Zemlja bude zamijenjena drugom zemljom, a i nebesa, i kad svi iziđu pred Allaha, Jedinoga i Svemoćnoga* (XIV, 48). U nastavku završava jednim poslaničkim zazivom, navodeći prije toga toliko puta od strane ezoterikā, teozofā i filozofā tumačen ajet: *Allah je izvor svjetlosti nebesa i Zemlje* (XXIV, 35). Navođenjem ovoga ajeta i nekih hadisa Suhrawardi želi ukazati na bliskost Platonovog stajališta onome što naučava islam, jer su i Platon i njegova družina jasno pokazali kako vjeruju da Tvorac univerzuma i umski svijet jeste Svjetlo kada su kazali da je čista svjetlost svijet uma.¹⁹ Vrijedi kazati da je jedan od izvora iz kojih je Suhrawardi preuzimao elemente i sintetizirao ih u *išrākī* filozofiju el-Gazzālijevo djelo *Miškātul-envar*²⁰, koje je imalo direktnog utjecaja

na način Suhrawardijevog poimanja odnosa svjetlosti i imama.²¹ Ovdje navodimo ovu činjenicu zato što navedeno el-Gazzālijevo djelo naširoko tretira spomenuti kur'anski ajet, ali i sadrži hadise na koje se Suhrawardi usredsredio ondje gdje pokazuje bliskost Platonovog poimanja i onoga što *bijaše govorio onaj koji je Arapima i Perzijancima donio Zakon (Muhammed, a.s.)*.²² Stavak o svjetlosti tumači i Ibn Sinā u svom slavnom djelu *Kitābul-išārāt ve't-tenbihāt*,²³ čija je filozofija na specifičan način bila jedan od izvora za Suhrawardijevo *išrākī* učenje. Kažimo i da se Mulla Sadra bio posvetio jednom od najvažnijih komentara ovoga ajeta, nazvanom *Tefsir ājet en-nūr*.²⁴

Svjetlo nad svjetlima gospodareći je tvorački Uzrok unatoč svim posrednicima, Uzrok djelovanja, Izvorište svekolikog svjetlosnog isijavanja, apsolutni Tvorac na posredan ili neposredan način. Ne postoji posljedica koja nije sadržana u Njegovom učinku, premda Svjetlo nad svjetlima može dopustiti mogućnost sudjelovanja nečega drugog unutar odnosa tvoračkog djelovanja. Tako nakon gornjih razmatranja, Suhrawardi navodi Božije riječi: *Njemu se mole oni koji su na nebesima i na Zemlji; svakog časa On se zanima nečim* (LV, 29).²⁵

Suhrawardi, kao što je primjetno u gornjim rečima, najčešće citira kur'anske stavke partikularno, pa tako i kad govori o usavršavanju svjetla. Svjetlo se usavršava jedino snagom svjetla, pa se stoga ništa ne uspinje iz nerazumne utvrde (*eš-šajāšī eš-šamīte* – šuteće utvrde) do čovjeka. Prije će biti da se nerazumne, šuteće utvrde spuštaju iz ljudske utvrde, i to zbog njihovih odlika. Svakom stvorenju odgovara po jedna utvrda: *On će sedam kapija imati i kroza svaku će određen broj njih proći* (XV, 44).²⁶

Učitelj iluminacije nakratko se zadržava i na *metempsihozi*.²⁷ Platon i mudraci prije njega

¹⁶ S. H. Nasr, *Kur'an i hadis kao izvor i inspiracija islamskoj filozofiji*, str. 1174.

¹⁷ Suhrawardi, *Ibid.*, str. 174.

¹⁸ Suhrawardi, *The Philosophy of Illumination*, p. 182, fn. 22.

¹⁹ Usp. Suhrawardi, *Orijentalna mudrost – teozofija svjetlosti*, str. 178.

²⁰ Djelo je prevedeno na bosanski jezik pod naslovom *Niša svjetlosti*, u predgovoru se predstavlja Ibn 'Arabijevo ezoterijsko tumačenje svjetlosti, a tako i gore citiranog kur'anskog ulomka. Što se tiče el-Gazzālijevo tumačenje ovog ajeta, vidi: Ebu Hamid El-Gazali, *Niša svjetlosti*, s arapskog preveo: Enes Karić, Mešihat Islamske zajednice u Republici Hrvatskoj, Zagreb, 1995, str. 73–107.

²¹ S. H. Nasr, *Tri muslimanska mudraca: Ibn Sina–Suhrawardi–Ibn Arabi*, str. 78.

²² Suhrawardi, *Ibid.*, str. 178.

²³ Ibn Sina, *Knjiga naputaka i opasaka*, s arapskog preveo: Daniel Bučan, Demetra, Zagreb, 2000, str. 227–228.

²⁴ S. H. Nasr, *Kur'an i hadis kao izvor i inspiracija islamskoj filozofiji*, str. 1171.

²⁵ Suhrawardi, *Ibid.*, str. 183.

²⁶ *Ibid.*, str. 225.

²⁷ *Metempsihoza* – seljenje duše u druga ljudska ili životinjska tijela. U seljenje duše vjerovali su pitagorejci i Platon. (Vladimir Filipović (ur.), *Filozofijski rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984, str. 209, 286).

razvijali su učenje o prelasku jedne jedinke u drugu jedinku iste vrste podno ljudske razine, jer to ne podrazumijeva udvostručenje duša (subjektiviteta), unatoč tome što nije postojala saglasnost u pojedinostima tog učenja. Suhrawardi citira jedan za drugim tri objavljena stavka koje su koristili *neki ljudi u islamu*, podržavajući navedeno mišljenje: *Kad im se kože ispeku, zamijenit ćemo im ih drugim kožama* (IV, 56); *kad god pokušaju da iz nje iziđu, bit će u nju vraćeni* (XXXII, 20); *sve životinje koje po Zemlji hode i sve ptice koje na krilima svojim lete narodi su poput vas* (VI, 38). Nadalje, citira riječi osuđenih zabilježene u objavi: *Gospodaru naš, dva puta si nas usmrtio i dva puta si nas oživio* (XL, 11). A o blaženima je zapisano: *Poslije one prve smrti, smrt više neće okusiti* (XLIV, 56).²⁸ Napomenimo i to da ovdje Suhrawardi koristi pojam *naql*, što ga Ẓuṭbu'd-dīn Šīrāzī objašnjava kao oblik transmigracije koji isključuje mogućnost da reinkarnirana duša uđe u ljudsko tijelo – “samo od čovjeka do životinja i isključivo od njih do biljaka te minerala”. Za prevodioce na engleski jezik djela koje tretiramo, taj pojam navodno je eufemizam, izbjegavajući drugi pojam koji je bio predmet optužbi, *tenāsuh* – “reinkarnacija”,²⁹ čemu se ovdje ubrzo vraćamo.

Interesantan je kontekst u kojem Suhrawardi navodi, ponovno, dio kur'anskog ulomka. On tvrdi kako je moć gospodarenja vrhovnim Pleromom neuništiva, jer ondje ne postoji nikakva priroda koja dopušta mogućnost nebitka. Štaviše, ta moć gospodarenja do savršenstva dovodi duhovnu radost. Čista upraviteljska svjetla, koja sličje gospodarećim svjetlima,³⁰ sveta su po svetosti Boga Veličanstvenog: *Blago njima, njih čeka divno prebivalište* (XIII, 29)!³¹ Očito je da

S. H. Nasr, kada objašnjava da upraviteljska svjetla, u konačnici, nisu ništa drugo do osvjetljenja Svjetla nas svjetlima, aludira upravo na iznad spomenute Suhrawardijeve riječi da su ona po svetosti Boga Veličanstvenog.³²

Suhrawardi se vraća na temu prenesenih znanosti (*naql*), tako da odmah u narednom fragmentu govori o stanjima ljudskih duša nakon odvajanja od tijela, pa iznosi kur'anski opis osuđenih što *oko Džehennema na koljenima kleče* (XIX, 68) i onih koje je užasan glas pogodio i oni su u domovima svojim mrtvi, *nepomični osvanuli* (XI, 94). U ovome dijelu nalazimo za ovaj kontekst važnu Suhrawardijevu rečenicu koja nakon dva navedena ajeta kaže: “Svejedno je da li je prijenos (*naql*) istinit ili lažan, jer su dokazi svake suprotstavljene strane slabi.”³³ Prema Johnu Walbridgeu i Hosseinu Ziaiu, nije sasvim jasno prihvaća li Suhrawardi reinkarnaciju, mada je ona bila gledište njegovih platonističkih prethodnika, a on ga navodno želi braniti kao legitimno stanovište.³⁴ Bez obzira na njegova stvarna gledišta o reinkarnaciji, on čvrsto potvrđuje besmrtnost duše i spas čistih duša kroz njihov bijeg u svijet svjetlosti.³⁵ Zbog toga, smatramo, potrebno je imati na umu njegov prethodno navedeni citat.

Valja kazati i da su, uz rijetke izuzetke poput Ẓuṭbu'd-dīn Šīrāzija, prema Fazlur Rahmanu, muslimanski filozofi odbacili učenje o metempsihozi ili seljenju duša.³⁶ Mulla Sadra je smatrao da je Suhrawardi odbacio reinkarnaciju, za razliku od Ẓuṭbu'd-dīn Šīrāzija koji je prihvaća.³⁷ To je možda i razlog, skladno našem mišljenju, zašto Ẓuṭbu'd-dīn ostavlja mogućnost da je Suhrawardi prikrivao svoje stajalište o reinkarnaciji, jer je naprosto učitavao po tom pitanju vlastito uvjerenje. Drugo, treba imati na

²⁸ Suhrawardi, *Ibid.*, str. 227.

²⁹ Usp. Suhrawardi, *The Philosophy of Illumination*, p. 185, fn. 9; John Walbridge, *Wisdom of the Mystic East: Suhrawardi and Platonic Orientalism*, SUNY Press, Albany, 2001, pp. 79–80.

³⁰ Unatoč ograničenju, imamo potrebu u najkraćem objasniti ovaj aspekt Suhrawardijevog učenja. *Učitelj iluminacije* svjetlosnu hijerarhiju razmatra po *dužini* i *širini*. *Vertikalni niz* čine gospodareća svjetla (*el-envār el-kābire*) i njegovi članovi su u takvom odnosu da se svaki odabrani melek / svjetlo nalazi u položaju dominacije (*el-kaḥr*) nad nižim odabranim melekom / svjetlom. Ovaj niz je iznad vidljivog kosmosa. Iz horizontalnog niza nastaje red čiji članovi neposredno upravljaju vrstama, to su upraviteljska svjetla (*el-envār el-mudabbire*).

Svako kretanje u svijetu, bilo kretanje nebesa, bilo elemenata, prouzrokovano je ovim svjetlima. Otuda je ovaj niz, za razliku od prethodnog, dio vidljivog kozmosa.

³¹ Suhrawardi, *Orijentalna mudrost – teozofija svjetlosti*, str. 234.

³² S. H. Nasr, *Šihāb al-Dīn Suhrawardi Maqtūl*, u: M. M. Sharif, *Ibid.*, tom I, str. 396.

³³ Suhrawardi, *Ibid.*, str. 235.

³⁴ Suhrawardi, *The Philosophy of Illumination*, p. 185, fn. 7.

³⁵ *Ibid.*, p. xxviii.

³⁶ Fazlur Rahman, *Filozofija Mulla Sadra Širazija*, s engleskog preveo: Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut “Ibn Sina”, Sarajevo, 2001, str. 283.

³⁷ Usp. J. Walbridge, *Ibid.*, p. 75.

umu da je čak i el-Gazzālī optuživan za neku vrstu transmigracije zbog njegovoga mišljenja o fizičkom proživljenju,³⁸ zbog čega na neke stavove da su određeni muslimanski filozofi zagovarali *tenāsuh* treba gledati s rezervom. Nije slučajno da Suhrawardī ne koristi pojam *tenāsuh* već *nakl*, iako će prevodioci *Hikmetul-išrāka* na engleski jezik kazati u bilješkama da je to vjerovatno zbog ekstremne neprihvatljivosti doktrine o reinkarnaciji u islamskom svijetu, pa se Suhrawardī izražava tako oprezno, pripisujući navedenu doktrinu drevnim nemonoteističkim religijama Istoka,³⁹ što nam ne izgleda uvjerljivo, jer zašto bi onda govorio da su se neki ljudi u islamu držali tog mišljenja na osnovu nekih ajeta, navodeći pet od spomenutih?⁴⁰ Možda način izražavanja jednog od prevodilaca djela kojeg tretiramo, Johna Walbridgea, iz njegove knjige *The Wisdom of the Mystic East*, otkriva nedostatak argumenata za naprijed navedenu tvrdnju. On kaže: “Mi moramo (italic H. D.) pretpostaviti da je Suhrawardī vjerovao u reinkarnaciju.”⁴¹ Takva formulacija odaje “snažno vjerovanje” koje podrazumijeva da Walbridge nije imao dovoljno dokaza da potkrijepi svoju tvrdnju.⁴² Kao što smo kazali, Suhrawardī se suzdržava dati sud o cjelokupnom pitanju transmigracije duše, no, on prihvaća implikacije platonsko-pitagorejskog pogleda na eventualno oslobađanje duše od “točka preporađanja”. Prema tome, oslobađanje upraviteljskih svjetala, koja borave u tijelu i usmjeravaju ga, nastaje kada se tijelo dezintegriira. Transmigracija nije neophodan uvjet ovog oslobađanja.⁴³ Uz to, Nasr će kazati da niti u jednoj oblasti kao u eshatologiji nije vidljiviji utjecaj Kur’ana, te je upravo razumijevanje onoga što je ibrahimovski univerzum bilo strano filozofskom svijetu antičkog doba. Takvi su koncepti božanska pomoć / intervencija za

označavanje kraja historije, tjelesno oživljavanje, različiti eshatološki događaji, posljednji sud i posthumna stanja, što islam razumijeva.⁴⁴

Naredni ajet koji navodi Suhrawardī usmjerava nas na drugu temu. On iznosi tvrdnju da je nezamisliva ikakva ugodnija muzika od muzike planeta, kao što je nezamisliva gorljivija čežnja od one njihove, donoseći mir na one koji su ušli u stanje pometenosti (*hijāri*) i koji su opijeni (*sukāri*) čežnjom za svijetom svjetla u gorljivoj žeđanju za slavom Svjetla nad svjetlima, da bi ovaj odlomak zapečatio kur’anskim riječima kako je u tome pouka za one koji duhovna srca imaju (XII, 111).⁴⁵ Na sljedećoj stranici zaključuje svoje razmatranje: “Znaj da se svaka od stvari koja postoji u početnom svijetu nalazi na nebu u istoj formi u kakvoj postoji ovdje, sa svim svojim odlikama. Svaki čovjek, sva njegova stanja, kretanja i mirovanja, kakva jesu i kakva će biti, ondje, na nebu su upisana: *I sve što su uradili u listovima je, i sve, i malo i veliko, u retke je stavljeno*” (LIV, 52–53). Nakon toga veli: “Spomenimo ovdje i razmislimo o onome što se može percipirati iz *zikra*, u kojem je istinska metafora (*mesel*).”⁴⁶ Smisao ovog poziva je nejasan i rani komentatori nisu ga u potpunosti objasnili. Naizgled, on je uvod u naredne odjeljke u kojima je mistička potraga *išrākijjūnā* opisana jezikom Kur’ana i Suhrawardijeve predaje. “Sjećanje” ili “Spominjanje” (*ziker*, u ovom tekstu obično znači “pri/sjećanje”) i “Knjiga” nazivi su kojima Kur’an referira na sebe. “Metafora” (*mesel*) je pojam što ga upotrebljava Kur’an ukazujući na svoj figurativni jezik; no, kada se vokalizira kao *musul*, ta riječ znači “forme” ili “arhetipi”, a Suhrawardī ju je koristio kao tehnički pojam. Dakle, naredni odlomci kazat će šta se može naučiti o mističkoj potrazi od nebeskog prototipa Kur’ana, a oni su

³⁸ Usp. F. Rahman, *Ibid.*, str. 294–295.

³⁹ Usp. Suhrawardī, *Ibid.*, p. 185, fn. 7.

⁴⁰ Suhrawardī, *Orijentalna mudrost – teozofija svjetlosti*, str. 227.

⁴¹ J. Walbridge, *Ibid.*, p. 83.

⁴² Naprimjer, na ovaj način veliki islamski mislilac Syed Naquib al-Attas ukazuje na slabu dokazivost A. J. Wensinckovih tvrdnji da se hadisi “moraju smatrati rezultatom teološkog rada koji je obavila generacija Drugova”, zbog fraze “moraju se smatrati”, čime se odaje nedostatak argumenata. Vidjeti: Wan Mohd Nor Wan Daud, *Obrazovna filozofija i praksa – Syed Muhammad Naquib al-Attas: izlaganje originalnog koncepta islamizacije znanja*, s engleskog preveli: Aida Abadžić-Hodžić (et al.), Tugra, Sarajevo, 2010, str. 108–109.

⁴³ Majid Fakhry, *A History of Islamic Philosophy*, Third Edition, Columbia University Press, New York, 2004, p. 313.

⁴⁴ S. H. Nasr, *Kur’an i hadis kao izvor i inspiracija islamskoj filozofiji*, str. 1176. Kažimo i to da se u većem dijelu popisa literature o Suhrawardiju na bosanskoj jeziku uopće ne osvrće na pitanje transmigracije / reinkarnacije / metempsihoze / *tenāsuhā* / *nakla*, zbog čega smo ovdje rezervirali nešto širi prostor za ovo pitanje. Naravno, svjesni smo da ovi termini ne mogu u potpunosti biti poistovječeni, ali smo prostorno ograničeni da detaljno objašnjavamo pojedinosti zarad terminološke preciznosti.

⁴⁵ Suhrawardī, *Ibid.*, str. 243.

⁴⁶ Usp. *Ibid.*, str. 244.

puni kur'anskog pojmovlja. Ovaj pasaż onda nosi dvostruko značenje i može se shvatiti kao "razmisli o arhetipima koji mogu biti shvaćeni u pri/sjećanjima nebeskih sfera" i kao "razmisli o istinskim metaforama koje se mogu pročitati u Kur'anu".⁴⁷

Učitelj prosvjetljenja kaže da je Muhammed, a.s., govorio o veličanstvenom stanju, koje jeste stanje smrti, čijom snagom se upraviteljsko svjetlo razlijeva nad tamom. Kao što na početku *Orijentalne mudrosti* govori da se kapija *melekūta* ne zatvara ni pred jednim narodom, niti su pokoljenja lišena mogućnosti da i ona od tog znanja štošta prime, tako i na ovom mjestu kaže da vremenski ciklusi nikada nisu lišeni pojava ovih veličanstvenih stanja. Svakoju ljudskoj naravi On je mjeru odredio, a u *Njega su ključevi svih tajni, samo ih On zna* (VI, 59). Nakon toga veli da će onaj ko istinskom pobožnošću Boga obožava, a umire od tame i prijezirno poriče njen put, vidjeti ono što drugima nije dopušteno vidjeti.⁴⁸ Smatramo da je ovaj posljednji Suhrawardijev stav svojevrсни komentar naprijed spomenutog ajeta, u smislu da On, kod Koga su ključevi svih tajni i Koji ih jedini poznaje, dopušta onima koji se liše nedostataka spoznati ono što im On bude darovao, jer: "Onaj koji stoji pred kapijom Njegovom, neće iznevjeren biti."⁴⁹

U svojoj duhovnoj oporuci na kraju *Orijentalne mudrosti*, preporučujući svojim sljedbenicima da čuvaju ovu knjigu, da je štite i podalje drže od onih koji je nisu vrijedni, te da je ona jedno važno kazivanje, kaže: "Ko god se ostrvi na istinu, Bog će mu Svojom odmazdom uzvratiti: *Allah je silan i osvetoljubiv*" (III, 4).⁵⁰ Pri samom kraju, citira jedan za drugim još tri kur'anska ulomka, upozoravajući svoje učenike da je sjećanje na smrt uvijek važno, jer *samo je onaj svijet – život, kad bi samo oni znali* (XXIX, 64); *neprestano Allaha spominjite* (VIII, 45); *nećete umrijeti samo ako ste muslimani* (II, 132).⁵¹ Važno je istaći da u svojoj kratkoj oporuci od dvije stranice navodi četiri

ajeta, a što, imajući u vidu uopćeno važnost onoga što će svaki autor uvrstiti u sadržaj oporuke, snažno ukazuje na Suhrawardijev referentni okvir.

Zaključak

U navedenim recima uvidjeli smo da se često navode kur'anske riječi u *Orijentalnoj mudrosti*. Imajući u vidu činjenicu da se citiraju, istina partikularno, dvadeset i tri ajeta, dovoljno govori o prisutnosti kur'anskih ulomaka u ovom djelu *išrāki* filozofije. Primjećujemo da se u prvom dijelu ne citira ni jedan jedini ajet, izuzev što Suhrawardi samo u svom uvodniku citira jedan, u kontekstu opservacija o znanju. To je razumljivo, jer prvi dio *Orijentalne mudrosti* tretira samo peripateičku logiku i filozofiju, odnosno pobijanje istih, tako da Suhrawardi nije imao naročitu potrebu posezati za citiranjem Božijih riječi. Kao što se napominje u uvodu, ova prisutnost poprilično osvjetljava utjecaj Objave na tok islamske filozofije nakon el-Gazzālīja, jer, ne treba smetnuti s uma, *Orijentalna mudrost* jedno je od osnovnih vrela *išrāki* filozofije, a ona je kao takva drugi od tri glavna kraka islamske filozofije. Posredno smo i kroz propitivanje odnosa Kur'ana i islamske filozofije, odnosno Suhrawardija, ukazali na utjecaj i bliskost vjere i uma u islamskoj filozofiji.

Interesantno je da će Suhrawardi posegnuti za citiranjem kur'anskih riječi da pokaže kako je Platonovo uvjerenje blisko islamskome naučavanju, kao i za kur'anskim pojmovljem u govoru o mističkoj potrazi. Važno je istaći da u svojoj omanjoj oporuci od dvije stranice navodi četiri ajeta, a što, imajući u vidu uopćeno važnost onoga što će svaki autor uvrstiti u sadržaj oporuke, snažno ukazuje na Suhrawardijev referentni okvir.

Što se tiče načina tumačenja ovih ajeta, tu je svakako *te'vīl* metoda koja je omiljena ezotericima, teozofima i filozofima, jer ona kao takva omogućuje uzlet duha u najviše visine, ili, kako je

preveli na engleskom jeziku. Besim Korkut je preveo: "...i nipošto ne umirite drugačije nego kao muslimani". Na ovaj način, odnosno u ovom značenju, prevodili su i ostali bosanski prevodioci. Valja napomenuti da smo konsultirali osamnaest prijevoda na engleski i nismo našli prijevod u smislu koji je izražen u prijevodu prevodilaca *Hikmetul-išrāka*, zbog čega smo smatrali da je interesantno na to ukazati.

⁴⁷ Suhrawardi, *The Philosophy of Illumination*, p. 186, fn. 21.

⁴⁸ Suhrawardi, *Orijentalna mudrost – teozofija svjetlosti*, str. 251–252.

⁴⁹ Ibid., str. 253.

⁵⁰ Ibid., str. 254.

⁵¹ Ibid., str. 255. Dodat ćemo samo na kraju da se bosanski prijevod posljednjeg ajeta direktno naslanja na prijevod John Walbridgea i Hossein Ziaia, koji su na ovaj način

Suhrawardī volio kazati, u *slavu Svjetla nad svjetlima*. Čitaocima njegovih interpretacija zasigurno priskrbljuje vježbu u kultiviranju *metafizičke gipkosti uma*. Sljedeća osobenost, kao što je očito, jeste da prvo iznosi svoj stav i onda potkrepljuje

svoje mišljenje nekim ajetom ili dijelom ajeta. Završno, može se konstatirati da je Suhrawardī kur'anskim biserima nanizao jedinstven đerdan islamske filozofije, kojim je zadužio islamski svijet da proučava njegovu *prosvjetljujuću* misao.

Literatura

- Fazlur Rahman, *Filozofija Mulla Sadra* Širazija, s engleskog preveo: Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2001.
- John Walbridge, *Wisdom of the Mystic East: Suhrawardī and Platonic Orientalism*, SUNY Press, Albany, 2001.
- Majid Fakhry, *A History of Islamic Philosophy*, Third Edition, Columbia University Press, New York, 2004.
- M. M. Sharif, *Historija islamske filozofije*, s engleskog preveo: Hasan Sušić, August Cesarec, Zagreb, 1988, tom I.
- Sejjid Husejn Nasr, *Tri muslimanska mudraca: Ibn Sina – Suhrawardī – Ibn Arebi*, s perzijskog preveo: Bećir Džaka, El-Kalem, Sarajevo, 1991.
- Seyyed Hossein Nasr (ed.), *Islamic Spirituality: Foundations*, Vol. 48, Routledge, London, 2007.
- Seyyed Hossein Nasr, *Kur'an i hadis kao izvor i inspiracija islamskoj filozofiji*, s engleskog preveo: Nevad Kahteran, "Glasnik Rijasete islamske zajednice", LIX, br. 11–12, 1997, str. 1165–1181.
- Seyyed Hossein Nasr Et Al. (eds.), *The Study Quran: A New Translation and Commentary*, HarperOne, San Francisco, 2015.
- Seyyed Hossein Nasr, *Značenje i koncept filozofije u islamu*, s engleskog preveo: Nevad Kahteran, "Glasnik Rijasete islamske zajednice", LX, br. 1–2, 1998, str. 79–87.
- Suhrawardī, *The Philosophy of Illumination*, English Translation, Notes, Commentary, and Introduction by John Walbridge and Hossein Ziai, Brigham Young University Press, Provo, Utah, 1999.
- Shaykh Shihabuddin Suhrawardī Al-Maqtul, *Orijentalna mudrost – teozofija svjetlosti*, s arapskog preveo: Rešid Hafizović, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2011.
- Tehran Halilović, Seid Halilović, Muamer Halilović, *Kratka istorija islamske filozofije*, Centar za religijske nauke Kom, Beograd, 2014.
- Vladimir Filipović (ur.), *Filozofijski rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.

Abstract

Presence and interpretation of verse of Qur'an in Suhrawardī's work *Ḥikmetul-Ishrāk*

Haris Dubravac

The paper sheds light on the presence and philosophical interpretations of verses of Qur'an in Suhrawardī's well known work *Ḥikmetul-ishrāk* indirectly by pointing to the relations between Islamic philosophy towards the Book of Islam. It is evident that this aspect of Suhrawardī's philosophy is in the shadow of other philosophical discussions, which motivated us to write this paper by applying the historic and hermeneutic methods. At the beginning, a short biography of Suhrawardī is offered with a wider list of books about him written in Bosnian language, the relation between Qur'an and Islamic philosophy, i.e. Suhrawardī, is presented, followed by his interpretations of parts of Qur'an in the order in which they were presented in the mentioned

book. In two places, the paper presents a direct impact of Qur'an's wisdom on the knowledge of the Islamic philosophy, about God's Knowledge and eschatology. Interestingly, Suhrawardī quoted words of Qur'an to demonstrate that Plato's beliefs were close to the teaching of Islam, as well as terminology of Qur'an in his speech about mystical quest. As a conclusion, Suhrawardī quotes twenty three ayahs and interprets them with his favourite *te'vīl* method, by developing multi-layered interpretations which will permanently shape the second of the three main philosophical schools of Islamic philosophy.

Keywords: verses of Qur'an, Suhrawardī; *Ḥikmetul-ishrāk*; Islamic philosophy; *te'vīl*.